

φιλοσοφίας και τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων και τῶν βυζαντινῶν προγόνων των, καθὼς ἀποδέχονται ἐπίσης και τὴν ἀνάστασιν τῆς ψυχῆς και τοῦ σώματος, τοῦ δευτέρου ἀπληθευθερωμένου τῆς ὕλης και τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. Ἡ ἀνάστασις γίνεται ἀποδεκτὴ ἄνευ ἐπιχειρημάτων, ὡς αὐτονόητος και ὡς ἄρθρον πίστεως βάσει τῆς Ἀγ. Γραφῆς, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω οὐδεμίαν λογικὴν ἀντίφασιν παρουσιάζει, εἶναι δὲ σύμμετρος πρὸς τὰ ἐν τῇ φύσει και ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν δημιουργικότητα και παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ βιβλίον εἶναι ἐφωδιασμένον μὲ πίνακα παραπομπῶν, βιβλιογραφίαν ἐκτενῆ και πίνακας ὀνομάτων και πραγμάτων.

Εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν παγκοσμίως τόση ἀμφισβήτησις γίνεται περὶ τοῦ καλύτερου συνδυασμοῦ διδασκομένων ὑλῶν πρὸς μὀρφῶσιν τῶν σημερινῶν νέων, ἡ παρουσίασις τῶν ἀντιλήψεων τῶν Νεοελλήνων φιλοσόφων, ποιητῶν και συγγραφέων περὶ φιλοσοφίας, περὶ ἐπιστήμης και περὶ τῆς φύσεως και τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου — παρουσίασις τόσον ἀντικειμενική, συστηματικὴ και ἐμβριθής — θὰ βοηθήσῃ πάντας νὰ σχηματίσουν ὀρθὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ἁρμονικοῦ και ἐξισοροπημένου τρόπου μορφώσεως τῶν νέων τόσον δι' ἐπιστημονικῶν ὑλῶν, ὅσον και διὰ τῶν ἀθροπιστικῶν, τῶν περιεχομένων εἰς τὰ ἀθάνατα ἔργα τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν και συγγραφέων.

Π. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

A. A. LONG, **Language and Thought in Sophocles, A study of abstract nouns and poetic technique**, The Athlone press, London 1968, σελ. 186.

Ἡ παροῦσα μελέτη, ἡ βάσις τῆς ὁποίας ὑπὸ διάφορον μορφήν ἀπετέλεσε διατριβὴν ἐπὶ διδακτορία εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου, ἔχει ὡς θέμα τὴν γλῶσσαν και τὴν σκέψιν εἰς τὸν Σοφοκλέα. Τόσον τὸν ὄρον «γλῶσσα» ὅσον και τὸν ὄρον «σκέψις» ὁ συγγραφεὺς μεταχειρίζεται ὑφ' ἣν ἔννοιαν και ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «Ποιητικὴν» ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν μερῶν τῆς τραγωδίας (1450 α).

Εἰδικώτερον ὡς σκέψιν ἔννοεῖ τὴν Ἀριστοτελικὴν «διάνοιαν» ἣτοι τὸ «λέγειν δύνασθαι τὰ ἐνόητα και ἀρόττοντα» (Ποιητ. 1450 β, 5) ἣτοι τὸ διανοητικὸν περιεχόμενον τῶν λόγων τῶν ἡρώων του, τὸ νὰ δύναται ἐν πρόσωπον νὰ λέγῃ ὅσα δύναται νὰ λεχθοῦν και ὅσα ἀρμόζουσι εἰς τὴν περίπτωσιν, και ὅχι τὰς ἰδέας και πεποιθήσεις, ἐνὶ λόγῳ, τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σοφοκλέους, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἐρευνηθῇ και ἀνεξαρτήτως τῆς ἐλληνικῆς προτάσεως ἡ ὁποία τὴν ἐκφράζει. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν ἀφ' ἑτέρου, περιορίζει τὸ πεδίου τῆς ἐρεύνης του εἰς τὴν ἀφρημένην γλῶσσαν τοῦ ποιητοῦ και δι' ἐνδελεχοῦς διεισδύσεως ὑπεισέρχεται εἰς τὸν ἰδιάζοντα και ἐν πολλοῖς πρωτότυπον τρόπον μὲ τὸν ὅποιον ὁ Σοφοκλῆς χρη-

σιμοποιεῖ τὰ ἀφηρημένα ὀνόματα, εἴτε ἤντησε ταῦτα ἐκ τῶν προγενεστέρων ποιητῶν, φιλοσόφων, σοφιστῶν, εἴτε ὁ ἴδιος διέπλασε καὶ καθιέρωσε.

Πρόκειται διὰ μελέτην περὶ τοῦ Σοφοκλείου ὕφους. Θεωρῶν ὅμως τὰς συνήθειας κατηγορίας τῆς κριτικῆς—εἰκόνας, δομὴν—ὡς ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν ἐξαντλητικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν διερεύνησιν τοῦ ὕφους ἐνὸς ποιητοῦ τόσο «καλοῦ καὶ δυσκόλου» ὡς ὁ Σοφοκλῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν θεώρησιν ἐνὸς τοιοῦτου θέματος ἐκ πολλῶν ἀπόψεων πλατυαστικὴν καὶ ἐγκυμονοῦσαν ἀναποφεύκτους παραλείψεις, ἐπεδόθη ὁ μελετητὴς εἰς τὴν ἐντατικὴν καὶ εἰς βάθος διερεύνησιν τῆς ἀφηρημένης γλώσσης τοῦ ποιητοῦ προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν κριτήριον ἀντικειμενικὸν διὰ νὰ κρίνῃ τὰς προθέσεις καὶ τὰς πραγματοποιήσεις τοῦ τραγικοῦ. Δὲν περιορίζεται ὅμως μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὕφους. Διὰ τοῦ αὐτοῦ κριτηρίου ἦτοι τῆς χρήσεως ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους τῶν ἀφηρημένων ὀνομάτων, ἀποσκοπεῖ καὶ τὸ κατορθῶναι νὰ καταλήξῃ εἰς συμπεράσματα ἀσφαλῆ σχετικῶς μὲ τὴν θέσιν τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸν αἰῶνά του, τὴν προοδευτικότητά καὶ τὸν συντηρητισμὸν του, ὡς καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν του ἐξέλιξιν, ὅσον τοῦτο ἐπιτρέπουν τὰ ὀλίγα διασωθέντα ἔργα αὐτοῦ καὶ ἡ ἀποσπασματικότης τῆς συγχρόνου του λογοτεχνίας, ἰδίᾳ τῶν ἔργων τῶν σοφιστῶν. Διὰ τῆς διερευνήσεως τῆς ἀφηρημένης γλώσσης τοῦ ποιητοῦ, γενικῶς καὶ στατιστικῶς καὶ κυρίως δι' ἐντάξεως τῶν λέξεων εἰς τὰ ἐπὶ μέρους συμφραζόμενα, καταλήγει εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ἀπὸ τινος ἐπικρατούσης γνώμης ὅτι ὁ Σοφοκλῆς δὲν ἦτο ἀπομεμονωμένος συντηρητικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς, ὡς ὑπεστήριζαν οἱ Nestlé, Lucacs καὶ Jaeger, ἀλλ' ὅτι ἔζη ἐνηρμονισμένος μὲ τὴν ἐποχὴν του, ἐν «πνεῦμα δεκτικῶν καὶ ἐνεργητικῶν», ἐπωφελοῦμενος τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς καὶ συμβάλλων ὁ ἴδιος.

Πιστεῦει ὅτι ἡ ἐξέτασις τῆς γλώσσης τοῦ Σοφοκλέους εἶναι πεδῖον ἄξιον ἐρεύνης, διότι τόσο οἱ ἀρχαῖοι ὅσον καὶ οἱ νεώτεροι κριτικοὶ ἀνεγνώρισαν τὸν Σοφοκλέα ὡς «ὑψιστον καλλιτέχνην τῆς γλώσσης» ἰδίᾳ δὲ ἐκκινούντες ἐκ τῆς γνώμης τοῦ ποιητοῦ περὶ τοῦ ὁμοτέχνου του Αἰσχύλου ἦν παραδίδει ὁ Ἀθήναιος ὅτι «εἰ καὶ τὰ δέοντα ποιεῖ, ἀλλ' οὐκ εἰδῶς γε», ἐθεώρησαν τὸν Σοφοκλέα ὡς «εὐφυῆ» μᾶλλον ἢ «μανικόν», ὅστις συνειδητῶς ἐπέλεγε τὸ γλωσσικὸν του ὕλικόν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νοήματος ποῦ ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ πλήρης ἀνταπόκρισις μορφῆς καὶ περιεχομένου εἰς τοὺς λόγους του.

Ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ διὰ τῆς ἐν λόγῳ μελέτης νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα. Πῶς καὶ διατὶ ὁ Σοφοκλῆς χρησιμοποιεῖ ἀφηρημένα ὀνόματα ; Ποίαν σκοπιμότητα ὑπηρετοῦν εἰς τὴν γλώσσάν του καὶ κατὰ ποῖον ποσοστὸν τὰ χρησιμοποιεῖ εἰς τὰ διάφορα ἔργα ; Καὶ πάντοτε ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς πληρεστεράς κατανοήσεως τῆς σημασίας καὶ τῆς τεχνικῆς του.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ κεφάλαια. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκτελεῖ χρέη εἰσαγωγῆς εἰς τὸ ὅλον θέμα, ἀναφέρει τὴν μέχρι τοῦδε σχετικῶς μὲ τὸ θέμα τοῦτο ὑπάρχουσαν βιβλιογραφίαν καὶ προβαίνει εἰς κριτικὴν ἐπισκόπησιν αὐτῆς, καθορίζει τὸ θέμα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐρεύνης ὡς καὶ τινὰ ἐκ τῶν γενικωτέρων συμπερασμάτων του, καὶ κατατάσσει τὰ ὑπὸ μελέτην ἀφηρημένα ὀνόματα ὑπὸ τὰς ὑφολογικὰς κατηγορίας, περίφρασιν, προσωποποίησιν, μετωνυμίαν.

Τὸ δευτερον κεφάλαιον χωρίζει τὰ ὑπὸ μελέτην ὀνόματα εἰς τρεῖς ομάδας, ὀνόματα εἰς -σις -τις, -μα -μοσ, -ια -εια, καὶ προβαίνει εἰς τὴν θεώρησίν των ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν. Τὸ ὅλον κεφάλαιον χρησιμεύει ὡς ὑποδομὴ εἰς τὰ ἐπόμενα. Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον συζητεῖ τὴν συστοιχίαν τῶν ἀφηρημένων ὀνομάτων εἰς τὸν Σοφοκλέα. Πρόκειται κυρίως περὶ μελέτης λεξιλογίου, συχνότητος τῶν λέξεων, νεολογισμῶν, διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ἔργων. Συγκρίνει τὴν ἀντίστοιχον χρῆσιν ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Εὐριπίδου. Θεωρεῖ τὸ μέτρον ὡς σημαντικὸν παράγοντα χρήσεως ὀρισμένων ἀφηρημένων ὀνομάτων καὶ ἐξετάζει ὑπὸ ὑφολογικὰς κατηγορίας ἐπὶ μέρους ἐκφράσεις. Τὸ τέταρτον κεφάλαιον ἀναφέρεται εἰς τὴν περίφρασιν. Παρατηρεῖ ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν Α' αἰῶνα μ. Χ. ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Ἄωνύμου «περὶ Ὑψους», ἡ περίφρασις ἀποτελεῖ σημαντικὸν τέχνασμα πρὸς δημιουργίαν ὑψηλοῦ ὕφους. Ὡς περιφράσεις ἐννοεῖ ἐκφράσεις αἱ ὁποῖαι περιέχουν ἓνα ἀφηρημένον ὄνομα καὶ τοῦλάχιστον μίαν ἄλλην λέξιν, ἡ δὲ γενικὴ ἐννοια τὴν ὁποίαν ἐκφράζουν ἀποδίδεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν διὰ βραχυτέρας ἐκφράσεως ὑπὸ κανονικὰς συνθήκας, καίτοι οὐδέποτε ὑπὸ ἀπολύτως ταυτόσημον σημασίαν.

Τὸ πέμπτον κεφάλαιον ἐξετάζει περιπτώσεις προσωποποιήσεως καὶ μετωνυμίας. Ὡς προσωποποιήσιν ἐννοεῖ τὴν χρησιμοποίησιν ἀφηρημένων ὀνομάτων ὡς ὑποκειμένων προσωπικῶν ῥημάτων. Ὡς ὅλοι οἱ ποιηταὶ κάμνει ἀξιόλογον χρῆσιν τῆς προσωποποιήσεως παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐλέγχει τὴν φαντασίαν του μὲ περισσοτέραν προσοχὴν ἀπὸ τὸν Αἰσχύλον. Αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι προσωποποιήσεις εἰς τὸν Σοφοκλέα ἐκφράζουν τὸ ἀποτέλεσμα βιαίας φυσικῆς καὶ πνευματικῆς δραστηριότητος. Τόσον ὁ στίχος 791 τοῦ Φιλοκτήτου, ὅσον καὶ ἕτερα παραδείγματα, δεικνύουν πόσον αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ὕφους καὶ ἡ ἐννοια τὴν ὁποίαν ἔχουν νὰ ἐκφράσουν ἐναρμονίζονται κατὰ τρόπον τέλειον μὲ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς προσωποποιήσεις ἀφηρημένων ἰδεῶν, ὅπου ἡ γνωμικὴ ποίησις ἀπετέλει ἤδη παράδοσιν, αὗται κυρίως ἀφθονοῦν εἰς τὴν Ἀντιγόνην. Γενικῶς ἡ προσωποποιήσις εἰς τὸν Σοφοκλέα δὲν εἶναι ἀπλοῦν τέχνασμα ὕφους. Εἶναι μία μέθοδος ἐκφράσεως, διὰ νὰ ἐνσαρκώσῃ τὴν σκέψιν κατὰ ἰδιαιτέρως ζωηρὸν τρόπον καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως ἔχει κατ' ἀνάγκην συνεπείας διὰ τὴν σημασίαν τῆς. Σκοπεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν ἀτμοσφαιρας καὶ προκαλεῖ τὴν πλέον δυνατὴν συγκινησιακὴν διατάραξιν. Τοῦτο ἦτο ἰδιαιτέρως σημαντικόν, διότι ἐκφραστικὴ προσώπου ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν λόγῳ τῆς συμβατικότητος τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ τὸ προσωπεῖον καὶ ὁ λόγος ἔπρεπεν ἀπὸ τὸν ἄξιον καλλιτέχνην νὰ ἐνταθῇ εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια.

Τὸ ἕκτον κεφάλαιον ἀναφέρεται εἰς ἐννοίας καὶ φράσεις σημαντικὰς δι' ὅλον τὸ ἔργον καὶ ὄχι μόνον διὰ τὰ συμφραζόμενα. Εἶναι αἱ λέξεις—κλειδὲς τῶν ἔργων. Ἡ θεώρησις χωρίων σημαντικῶν διὰ τὸ ὅλον ἔργον δεικνύει ὅτι ὁ Σοφοκλῆς χρησιμοποιοῦ ἀφηρημένα ὀνόματα διὰ νὰ ἐπιτύχῃ μίαν σφιχτοδεμένην δομὴν καὶ θεματικὴν ἐνότητα. Τοιαῦται αἱ λέξεις «εὐβουλία» εἰς τὴν Ἀντιγόνην, «εὐσέβεια» εἰς τὴν Ἡλέκτραν κλπ. Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως ἡ τοῦ ὑπαινιγμοῦ τῆς αὐτῆς ἢ σχετι-

κῆς λέξεως, καὶ δι' ἔτυμολογικοῦ ἰδιωματισμοῦ, ἐπιτυχάνει τὴν ἑξαρσιν τῆς κυριαρχούσης ἐννοίας—μοτίβου τῶν ἔργων του.

Εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ἐξετάζει τὰς μεθόδους τῆς συζητήσεως τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὰ πρῶσιμα καὶ τὰ τελευταῖα ἔργα. Ἡ ἀντίθεσις τῶν λέξεων τῶν συζητούντων καὶ διαφωνούντων προσώπων προδίδει ἀντίθεσιν χαρακτήρων. Μενέλαος καὶ Τεῦκρος εἰς τὸν Αἴαντα, Κρέων—Ἀντιγόνη, Οἰδίπους—Κρέων, Κλυταιμνήστρα—Ἡλέκτρα. Ἡ μέθοδος τῆς ἐπιχειρηματολογίας δεικνύει πλήρη ἐπίγνωσιν τῶν μεθόδων τῆς πρῶσιμου ρητορικῆς.

Τέλος τὸ τελευταῖον Ζ' κεφάλαιον ἀνακεφαλαιοῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης καὶ παρουσιάζει τὰ συμπεράσματα τοῦ μελετητοῦ. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν ὅτι ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀφηρημένης γλώσσης τοῦ Σοφοκλέους, ὁ ποιητῆς ἀπεκαλύφθη ἐν πολλοῖς ἀνακαινιστής, πάντως δὲ οὐδόλως ἀντιδραστικός καὶ συντηρητικός, ὡς πάλαι ποτὲ ἐθεωρεῖτο. Ἐπωφελεῖται τῆς ἐξελίξεως τῆς γλώσσης τοῦ αἰῶνός του, ἔχει ἀφομοιώσει τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον τῆς φιλοσοφίας, ἱατρικῆς καὶ πολιτικῆς, ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ ὕφος του «ἡ τελειότης τῆς μορφῆς ἐνοῦται μὲ τὴν σπουδαιότητα τοῦ αἰσθήματος». Ἀπὸ τὴν γλώσσαν καὶ τὴν σκέψιν τῶν προγενεστέρων καὶ τῶν συγχρόνων του ὁ Σοφοκλῆς ἀνέπτυξεν ἐν ὕφος τὸ ὅποιον εἶναι ἀπολύτως προσωπικόν του.

Τὸ βιβλίον τοῦ κυρίου Long, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀποτείνεται κατ' ἀρχὴν πρὸς εἰδικούς καὶ προϋποθέτει μακρὰν οἰκείωσιν μὲ τὸ θέμα, κατορθώνει νὰ γίνεταί εὐχάριστον καὶ πειστικόν, προδίδει ἀρτίαν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, γλωσσολογίας καὶ φιλοσοφίας καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν κατανόησιν τόσον τοῦ Σοφοκλέους, ὅσον καὶ τῆς μεθόδου καθ' ἣν δέον νὰ ἀσκήται ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ, ὅταν προβάλλῃ ἀξιῶσεις ἀντικειμενικότητος καὶ πληρότητος.

ΜΥΡΤΩ ΔΡΑΓΩΝΑ

*
* *

ΕΡΡΙΚΟΥ ΑΝΤ. ΣΚΑΣΣΗ, Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Λατινικῆς Γλώσσης μετὰ διαγράμματος τῆς Ἱστορίας τῶν λατινικῶν γραμματικῶν ἐρευνῶν, Τόμος πρῶτος, σχ. 8, σελ. XXX/401, ἐν Ἀθήναις 1969.

Ὁ ὁμότιμος Καθηγητῆς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἐρρῖκος Ἀντ. Σκάσσης διιδὼν τὴν ἀνάγκην τῆς πληρώσεως μεγίστου παρ' ἡμῖν κενοῦ σκοπὸν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἔταξε τὴν ἔκδοσιν ἱστορικῆς γραμματικῆς τῆς Λατινικῆς Γλώσσης, τῆς ὁποίας πρό τινων ἡμερῶν ὁ Α' εὐογκος τόμος εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ μνημειώδους τούτου ἔργου ὁ πολυσέβαστος συγγραφεὺς διατυποῖ τὰς κατωτέρω σκέψεις :

«Ἵπὸ τοιαύτας συνθήκας παντελοῦς ἐλλείψεως νεωτέρων τοῦ εἶδους τούτου ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας δυστυχῶς αἰτίας προκυψάσας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξ ἐκπαιδευτικῶν τινων μεταρρυθμίσεων τοῦ ἔτους 1962, ἔπειτα